

Ἡ Ἐκκλησία καὶ ἡ Ἑλληνικὴ Παιδεία κατὰ τοὺς μετὰ τὴν ἄλωσιν χρόνους.

του Αρχιεπισκόπου Ἀθηνῶν Χρυσοστόμου, (25 Μαρτίου 1935).

Μέρος Τρίτο.

Ἀλλὰ καὶ αὐτὸς ὁ Σουλτᾶνος τῆς Κωνσταντινουπόλεως Σελήμ γ', ἐπέτρεψε τὴν ἐλευθέραν ἀνάπτυξιν τῆς ἑλληνικῆς παιδείας. Οὐχὶ μόνον παρέσχε τῷ 1804 ἄδειαν εἰς τὸν Δημήτριον Μουρούζην ν' ἀνασυστήσῃ τὴν Πατριαρχικὴν Ἀκαδημίαν Κωνσταντινουπόλεως ἐν τῷ προαστείῳ τῆς Ξηροκρήνης, ἀλλὰ καὶ ἐξέδωκεν αὐτόγραφον διαταγὴν, δι' ἧς ἀνεγνώριζε τὸν Μουρούζην γενικὸν διευθυντὴν καὶ ἐπόπτην τῶν ἑλληνικῶν Σχολῶν καὶ Νοσοκομείων(82). Οἴκοθεν ἐννοεῖται ὅτι τοιαύτη εὐμένεια τοῦ Σουλτάνου συνετέλεσε μεγάλως εἰς ἐνίσχυσιν τῆς ἑλληνικῆς παιδείας. Διαπρεπεῖς διδάσκαλοι τῆς Πατριαρχικῆς Ἀκαδημίας ὡς ὁ Δωρόθεος Πρώϊος, καὶ ὁ Στέφανος Δούγκας (+ 1830), κατέστησαν αὐτὴν περιλάμπρον ἐστὶν τῆς παιδείας(83), καθ' ἣν ἐποχὴν ἐκόσμουσαν τὸν Πατριαρχικὸν θρόνον ἐλλογιμώτατοι Ἱεράρχαι, ὡς ὁ Κύριλλος στ'. (1813 -1819) ὁ μετὰ τὸν Χαντζερῆ μᾶλλον πεπαιδευμένος Πατριάρχης καὶ συγγραφεὺς δοκιμώτατος(84). Ἐπεκράτει τότε ὡς καὶ πρότερον τοιοῦτος ὄργανισμὸς πρὸς τὴν παιδείαν καὶ τὴν πνευματικὴν καθόλου ἀνάπτυξιν(85), ὥστε λίαν εὐλόγως ὁ Νεόφυτος Δούγκας (+ 1845) ἐχαρακτήριζε τὴν κίνησιν

έκείνην ὡς ἀποτελοῦσαν ἰδίαν ἐποχὴν ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῶν ἐλληνικῶν γραμμάτων, «εἴ τις ἐποχὴν χρόνου ἐν τῇ ἱστορίᾳ τοῖς ἐπιγιγνομένοις λογίσαιτο οὐκ ἂν ἀμάρτοι• ἐντεῦθεν γὰρ καὶ Γένος σύμπαν μικροῦ δεῖν κατ' ὀλίγον προθυμηθέν, ἐρρωμένως ἤρξατο βελτιοῦσθαι καὶ δρόμος τῶν ἡμετέρων συχνὸς πρὸς τὰ εὐνομούμενα καὶ φιλόσοφα τῶν ἐθνῶν ἐπὶ θήραν ὑψηλοτέρας παιδείας»(86). Ὁ Δούκας ὑπεδεικνυεν ὡς ἀπόδειξιν τῆς γνώμης αὐτοῦ ταύτης καὶ τὴν πληθὺν τῶν νέων, οἵτινες συνεπλήρουν τὰς σπουδὰς των ἐν τοῖς Πανεπιστημίοις τῆς Εὐρώπης.

Ἐκτὸς τῆς ἐν ἔτει 1813 ἰδρυθείσης ἐν Ἀθήναις «Φιλομούσου Ἐταιρείας» ἰδρύθη καὶ ἐν Ὁδησῶ «Ἐταιρεία τῶν Ἑλλήνων ἀσφαλιστῶν», πρὸς συντήρησιν ἐλληνικῶν Σχολείων καὶ Νοσοκομείων(87), ἡ δ' ἐν τῇ αὐτῇ πόλει ἐδρεύουσα «Φιλόμουσος καὶ Φιλάνθρωπος Γραϊκικὴ Ἐταιρεία» περὶ τὰ μέσα τοῦ 1817 συνετήρει 120 Ἑλληνας σπουδαστὰς ἐν τῇ Εὐρώπῃ, ὧν οἱ πλεῖστοι ἐπανακάμπτοντες εἰργάζοντο ὡς διδάσκαλοι(88), ὡς δ' ἐσημείου ὁ Κοραῆς «οἱ περισσότεροι διδάσκαλοι τῶν εὐρωπαϊκῶν μαθήσεων ἦσαν ἱερωμένοι»(89). Ὡσαύτως οἱ ἐν Βιέννῃ ὁμογενεῖς τῇ 1 Ἰανουαρίου 1817 εἶχον συστήσει «Ἐταιρείαν» τινὰ ὑπὸ προστάτῃ τῷ Ἰωάννῃ Μαυρογένει, βοηθοῦσαν ἰδίως τοὺς σκοποῦντας νὰ ἐπανακάμψωσιν εἰς τὴν Ἀνατολὴν καὶ μετέλθωσιν τὸ τοῦ διδασκάλου ἐπάγγελμα(90). Ὑπὸ τούτων ἐβελτιοῦντο τὰ τῆς παιδείας καθόλου καὶ αἱ διδακτικαὶ μέθοδοι, εἰσήγοντο νέα μαθήματα εἰς τὰς ἐλληνικὰς Σχολὰς καὶ ἰδρύοντο ἀνώτεροι Σχολαί(91). Οἱ ἐν Βιέννῃ τῷ 1803 διατρίβοντες Θεσσαλοὶ λόγιοι καὶ σπουδασταὶ συνέλαβον τὴν ἰδέαν τῆς ἰδρύσεως ἐπὶ τοῦ Πηλίου Ὅρους Ἀκαδημίας τῆς φιλοσοφίας τῆς ἐλληνικῆς καὶ λατινικῆς φιλολογίας, τῶν φυσικῶν καὶ μαθηματικῶν ἐπιστημῶν(92). Τὸ μέγα τοῦτο βούλευμα δὲν ἐπραγματοποιήθη, ἀλλὰ τῷ 1807 ἤρξατο τῶν ἐργασιῶν αὐτῆς ἡ ὑπὸ τοῦ Γυίλφορδ ἰδρυθεῖσα Ἴόνιος Ἀκαδημία ἐν Κερκύρα, δὲν εἶναι δ' ἀπροσδόκητος ἡ εἶδησις, καθ' ἣν τῷ 1813 ὁ ἐν τῇ Σχολῇ τῶν Ἀθηνῶν διδάσκων Διονύσιος Πύρρος, ἀρχιμανδρίτης, συνέστησε «κῆπον βοτανικὸν μὲ 300 εἰδῶν βότανα καὶ μουσεῖον μὲ 300 εἰδῶν μέταλλα εἰς τὴν οἰκίαν τοῦ Δημητρίου Καλλιφουρνᾶ...»(93). Ἀξιοσημείωτον δ' ὅτι ἐν Ἀθήναις ὅπου ἀπὸ τοῦ 1647 ἰδρύθη Σχολῆ, ἐν ἣ ἔδιδάσκοντο ἡ γραμματικὴ, ἡ φιλολογία καὶ ἄλλα ἐπιστῆμαι, ἥδη τῷ 1673 ἀναφέρεται ἕλλην διδάσκαλος διδάσκων τοὺς τριάκοντα μαθητὰς αὐτοῦ διὰ «πρωτοσχόλων», τούτέστι διὰ τοῦ ἀλληλοδιδασκτικοῦ συστήματος. Ἀρχομένου τοῦ 17 αἰῶνος ὁ Ἀθηναῖος Ἱερομόναχος Γρηγόριος Σωτηριανὸς ὠκοδόμησε κτίριον διὰ τὴν Σχολὴν Ἀθηνῶν. Γενόμενος δὲ ὕστερον μητρο-

πολίτης Μονεμβασίας έξησφάλισε τήν Σχολήν δια Πατριαρχικοῦ Σιγιλλί-
ου, άφιερώσας εἰς αὐτήν καὶ τήν ἴδιαν Βιβλιοθήκην ἐξ ἑξακοσίων τόμων.
Ἐν τῇ Σχολῇ ἐδίδαξαν οἱ μοναχοὶ Παΐσιος καὶ Ἀγάπιος Βουλυσμᾶς. Ἐκτός
τῆς δημοσίας Σχολῆς ἐν Ἀθήναις ἐλειτούργει καὶ ἡ Σχολή τοῦ Ἰωάννου
Ντέκα, ἧς τήν συντήρησιν εἶχεν ἀναλάβει ἡ Μονή Πετράκη διατηροῦσα
καὶ δώδεκα ὑποτρόφους δωρεάν. Ἐν τῇ Σχολῇ ἐδίδαξαν ὁ ἱερομόναχος
Σωφρόνιος Μπάρμπανος καὶ ὁ Ἰωάννης Μπενιζέλος. Τὸ ἀλληλοδιδακτι-
κὸν σύστημα διδασκαλίας ἀπὸ τῶν ἀρχῶν τοῦ 19 αἰῶνος ἐγενικεύθη ἐν
τοῖς «κοινοῖς» Σχολείοις τῆς Ἀνατολῆς, δια τοῦ διδασκάλου Γεωργίου
Κλεοβούλου, συγγράψαντος ἑλληνιστὶ ὁδηγὸν διδασκαλίας καὶ πίνακας,
εἰσαγαγόντος δὲ τὸ νέον σύστημα τῆς ἀλληλοδιδασκτικῆς μεθόδου τῷ
1819 εἰς τήν ἐν Βουκουρεστίῳ Σχολήν(94). Ἀλλὰ κατ' ἐξοχὴν ἀναμορ-
φωτῆς τῆς ἑλληνικῆς παιδείας ὑπῆρξεν ὁ Ἀδαμάντιος Κοραῆς (+ 1833),
ὅστις προσέδωκεν εἰς τήν πνευματικὴν κίνησιν τοῦ ἑλληνικοῦ Γένους
κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην ἐξαιρετικὴν ὄλως δύναμιν, ὅσον οὐδεὶς ἕτερος
τῶν συγχρόνων αὐτοῦ συντελέσας εἰς τὴν ἀναγέννησιν τῶν Ἑλλήνων. Ὁ
Κοραῆς ἐφρόνει ὅτι τῆς ἀπελευθερώσεως τῶν Ἑλλήνων ἀπὸ τοῦ τουρκι-
κοῦ ζυγοῦ ἔδει νὰ προηγηθῇ ἡ πνευματικὴ ἀνάπτυξις. Ταύτης τῆς γνώ-
μης εἶχετο πρὸς τοῖς ἄλλοις καὶ ὁ ἐπιφανέστατος ἑλλην πολιτικὸς Ἰωάν-
νης Καποδίστριας (+ 1833) ἐπιθυμῶν νὰ γενικευθῇ παρὰ τοῖς Ἑλλησιν ἡ
ἐκπαίδευσις πρὸ πάσης κατὰ τῶν Τούρκων ἐξεγέρσεως. Πρὸς τὸν
ἡγεμόνα τῆς Μάνης Πετρόμπεην Μαυρομιχάλην, σκοποῦντα νὰ ἰδρύσῃ
Σχολήν, ἔγραφε τὰ λῖαν χαρακτηριστικώτατα ταῦτα ὁ Καποδίστριας. «Ἄν
τὰ Σχολεῖα εὐδοκιμοῦσι πολλαχοῦ τῆς Ἑλλάδος τοῦτο συμβαίνει, διότι
εὐρίσκονται ὑπὸ τὴν αἰγίδα τῆς Ἐκκλησίας καὶ μόνον δια τοῦτο ἡ Πύλη
σέβεται αὐτά. Ὅταν ὅμως ὑποπτευθῇ ὅτι τὰ καθιδρύματα ταῦτα δύνα-
νται ν' ἀποβῶσιν ἐστία ἐπαναστάσεως, θὰ κατάστρέψῃ αὐτὰ καὶ οὐδὲν
θὰ ἠδύνατο ν' ἀναχαίτῃ τούς καταδιωγμούς. Ἰδρύνοντες λοιπὸν τὴν
Σχολήν σας ἔχετε πάντα ταῦτα πρὸ ὀφθαλμῶν. Ἐξαρτήσατε αὐτὴν καθ'
ὀλοκληρίαν ἀπὸ τοῦ Πατριαρχείου καὶ μεταχειρισθῆτε καλοὺς διδα-
σκάλους, ἵνα διδάξωσι τὴν ἐθνικὴν ἡμῶν γλῶσσαν, τὰ θρησκευτικὰ,
στοιχειώδη φυσικὰ καὶ ἱστορίαν. Μὴ περιβάλλετε δι' οὐδεμιᾶς ἐπιδεικτι-
κότητος τὸ νέον τοῦτο καθίδρυμα, ἀλλὰ θεωρήσατε αὐτὸ ὡς παράρτημα
τῆς Ἐκκλησίας».

Ἡ τελευταία αὐτῆ φράσις τοῦ Καποδιστρίου χαρακτηρίζει ὡς
ἄριστα τὴν θέσιν τῆς Ἐκκλησίας ἐν τῇ ἐκτάκτῳ ἐκείνῃ πνευματικῇ κινήσει,
ὁ δὲ Κοραῆς, ἔχων ὑπ' ὄψει τὰς σχετικὰς ἐνεργείας τῆς Ἐκκλησίας ἔγρα-

φεν: «Εἰς τὴν Ἐκκλησίαν ὡς εἰς κοινὴν μητέρα, εἶναι τὸ Γένος προσκεκολλημένον καὶ διὰ τὴν θρησκείαν καὶ διὰ τὴν μητρικὴν φροντίδα, τὴν ὁποῖαν δείχνει καθ' ἡμέραν ὑπὲρ τῆς παιδείας τοῦ Γένους...».

Καὶ πάλιν περὶ τῆς Ἐκκλησίας ὁμιλῶν ἐσημείωσεν ὅτι αὕτη «ὡς φιλόστοργος μήτηρ ὅλου τοῦ Γένους τίποτε δὲν ἀμελεῖ ἀφ' ὅσα δύνανται νὰ δοξάσῃ τὸ Γένος»(95). Ὁ Κοραῆς ἐπέτιμα τοὺς κληρικούς ἐκείνους, οἵτινες ἐμίσουν τὴν παιδείαν, ἀλλὰ συνωμολόγει ὅτι ἐν ταῖς ἡμέραις αὐτοῦ ὁ ἔρωσ τῆς παιδείας ἤρχισε νὰ κατέχη τὸν Κλῆρον καὶ διεπίστου εὐχαρίστως ὅτι «οὐκ ὀλίγοι τῶν Ἑλλήνων ἐκκλησιαστικῶν οὔτε ἐμποδίζουσι τὴν τοῦ Ἔθνους ἐκπαίδευσιν, ἀλλὰ καὶ σπεύδουσιν αὐτοὶ νὰ ἐκπαιδευθῶσιν». Ἀναφέρει δὲ ἐνθέρμους προστάτας τῆς παιδείας κληρικούς μετὰ πολλῶν ἐγκωμίων τοὺς Μητροπολίτας Ἐφέσου Μελέτιον Πετροκόκκινον καὶ Διονύσιον Καλλιάρχη, τὸν Οὐγγροβλαχίας Ἰγνάτιον, ὃν καὶ «καύχημα τοῦ Γένους» ἀποκαλεῖ, τὸν Χίου Πλάτωνα, τοὺς Μοναχοὺς τῆς Μονῆς Βατοπεδίου τοῦ Ἁγίου Ὁρους καὶ ἄλλους(96).

Αἱ πεφωτισμένοι ὁδηγῆται τοῦ Ἀδαμαντίου Κοραῆ συνετέλεσαν εἰς τὴν βελτίωσιν τῶν διδακτικῶν μεθόδων. Οὕτω δὲ ὁ Ἱεροδιάκονος Νεόφυτος Βάμβας (+ 1855) ἀναδιωργάνωσε τὴν Σχολὴν τῆς Χίου κατὰ τὰς ὑποδείξεις τοῦ Κοραῆ, ἔχων συνεργάτας τὸν Κωνσταντῖνον Βαρδαλάχον, Ἀπόστολον Ψαρᾶν καὶ ἄλλους. Ὁ Κοραῆς μακρόθεν παρακολουθῶν τὴν μεγάλην τῆς Σχολῆς τῆς Χίου ἀκμὴν καὶ πρόοδον ἐμακάριζε τὸν Βάμβαν καὶ τοὺς συνεργάτας του «διὰ τὸ χρυσοῦν ἐπάγγελμά των» καὶ γράφων πρὸς αὐτὸν προέτρεπε νὰ μὴ ἀποκάμνη συλλογιζόμενος μόνον τὸ βάρος καὶ τὰς δυσκολίας του, ἀλλ' ἔχων ὑπ' ὄψει «καὶ τὸ ἄλλο μέρος τὸ χρυσοκέντητον μὲ τὴν εὐγνωμοσύνην τῆς πατρίδος». «Καὶ ἂν, προσέθετεν ὁ Κοραῆς, αὐτὴ σᾶς λείψῃ (τὸ ὁποῖον εἶναι ἀδύνατον) ἢ εὐγενικὴ σας ψυχὴ θέλει εὐρεῖν τὴν ἀμοιβὴν εἰς τὴν εὐφρόσυνον ταύτην φωνὴν τῆς συνειδήσεως τὴν γυμνὴν ἡμῶν πατρίδα στολίζομεν»(97). Ὁ Βάμβας μετὰ μεγάλης δραστηριότητος καὶ ἰκανότητος οὐ μόνον τὴν διδασκαλίαν τῶν μαθημάτων ἐβελτίωσεν, ἀλλὰ καὶ τυπογραφεῖον ἐν τῇ Σχολῇ ἵδρυσε καὶ δημοσίαν Βιβλιοθήκην ὠκοδόμησε (1817) καὶ πολλὰ συγγράμματα ἀρχαίων καὶ νεωτέρων συγγραφέων δι' αὐτὴν ἠγόρασε, δαπάναις τῆς Κοινότητος Χίου(98). Ὅθεν ἡ Σχολὴ τῆς Χίου κατέστη περιφανέστατον ὑπόδειγμα διὰ πάσας τὰς Σχολὰς τῆς Ἀνατολῆς καὶ δι' αὐτὴν ἔτι τὴν Σχολὴν, ἀμιλλωμένην πρὸς τὴν Σχολὴν τῶν Κυδωνιῶν, ἣν ἤγαγεν εἰς μεγάλην ἀκμὴν ἕτερος κληρικός, ὁ Θεόφιλος Καΐρης (+ 1853), μετὰ τὸν ἐν

αὐτῇ διδάξαντα διαπρεπῆ κληρικὸν Βενιαμὶν Λέσβιον (+ 1824) . Διευθυντῆς τῆς Σχολῆς τῶν Κυδωνιῶν ἦτο ὁ ἱερομόναχος Γρηγόριος Σαράφης (+ 1823) , ἀλλ' ὁ Καΐρης διὰ τοῦ ἐνθέρμου ζήλου, τῆς ἐκτάκτου μορφώσεως καὶ δραστηριότητος προσέδωκεν εἰς τὴν Σχολὴν ζωὴν καὶ κίνησιν, προκαλοῦσας τοὺς ἐπαίνους τοῦ Κοραῆ καὶ τὸν θαυμασμὸν τῶν συγχρόνων ἡμετέρων τε καὶ ξένων(99).

Ταυτοχρόνως ἤκμαζε καὶ ἡ Σχολὴ τῆς Δημητσάνης, ἥς διαπρεπεῖς διδάσκαλοι κληρικοὶ ὁ Ἀγάπιος Ἀντωνόπουλος (+ 1812) καὶ ὁ Ἀγάπιος Λεονάρδος (+ 1815) περιήρχοντο τὰς ἐλληνικὰς χώρας πρὸς φωτισμὸν τοῦ λαοῦ(100). Ἐπὶ κεφαλῆς δὲ τῆς καθόλου πνευματικῆς κινήσεως ἴστατο ὁ ἐκ Δημητσάνης μέγας Πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως Γρηγόριος ε', ἐν τῇ δράσει τοῦ ὁποίου ὅλως ἰδιάζουσιν κατέχουσι θέσιν αἱ πεφωτισμένοι μέριμνα ὑπὲρ τῆς ἐλληνικῆς παιδείας(101). Θερμότατος ἀναδειχθεὶς αὐτῆς ἐραστῆς καὶ προστάτης, καθ' ὃν ἔτι χρόνον διετέλει Μητροπολίτης Σμύρνης, ὡς Πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως καὶ Ἐθνάρχης ὁ Γρηγόριος, κατὰ τὴν μαρτυρίαν τῶν συγχρόνων αὐτοῦ, πάντα ἐκίνησε λίθον «ὑπὲρ τῆς ἐν παιδείᾳ βελτιώσεως τοῦ Ἔθνους». Πρὸ παντὸς ἐμερίμνησε περὶ τῆς ἀνορθώσεως τῆς ἐν παρακμῇ διατελούσης περιωνύμου Ἀκαδημίας τῆς Πάτμου, ἥς τρόφιμος ὑπῆρξεν ὁ Γρηγόριος. Ἐζη ἔτι ὁ γηραιὸς καὶ σοφὸς αὐτοῦ διδάσκαλος Δανιὴλ Κεραμεύς, ἀλλ' ἔνεκα τοῦ γήρατος καὶ τῶν συνεχῶν νόσων δὲν ἠδύνατο νὰ διευθύνῃ τὴν Σχολὴν ὡς ἔδει ὁ δὲ ὑποδιδάσκαλος Μισαὴλ παρημέλει τὴν ἐποπτεῖαν ἐπὶ τῶν μαθητῶν. Ἐντεῦθεν προῆλθε χαλάρωσις τις καὶ ἐσωτερικὴ ἀνωμαλία, ὅθεν ὁ Πατριάρχης ἐξέδωκε διατάξεις, δι' ὧν προσεπάθησε νὰ διακανονίσῃ τὴν πορείαν τῆς Σχολῆς, καθορίζων ἅμα τὰ καθήκοντα τοῦ «πρώτου διδασκάλου» Δανιὴλ καὶ τοῦ «ὑποδιδασκάλου» Μισαὴλ(102). Ταχέως ὅμως (1801) ἐπῆλθε μὲν ὁ θάνατος τοῦ Δανιὴλ, ἐξηκολούθησε δὲ τὸ ἔργον αὐτοῦ μετὰ μείζονος ἐπιτυχίας καὶ ἐπιδόσεως, ὁ ἐκ τῶν διακεκριμένων αὐτοῦ μαθητῶν Παῖσιος, Καραπατᾶς, ἱεροδιάκονος (+ 1818), εἰσαγαγὼν εἰς αὐτὴν νεώτερα μαθήματα, κατὰ τὸ παράδειγμα τῶν ἀλλαχοῦ καὶ ἰδίως ἐν Χίῳ, ἐν Σμύρνῃ καὶ ἐν Κυδωνίαις ἀκμαζουσῶν Σχολῶν(103). Πατρικῆς μερίμνης τοῦ Πατριάρχου Γρηγορίου ἀπελαυε καὶ ἡ Πατριαρχικὴ Ἀκαδημία Κωνσταντινουπόλεως, πλεῖσται δὲ Σχολαὶ ἢ ὑφιστάμεναι, ἢ τότε ἰδρυθεῖσαι ἠξιώθησαν τῆς προστασίας αὐτοῦ διὰ Πατριαρχικῶν γραμμάτων καὶ σιγιλλίων. Θέλων ὁ Πατριάρχης νὰ ἐνισχύσῃ ἔτι μᾶλλον τὴν παιδείαν κατὰ Σεπτέμβριον τοῦ 1807 ἐξέδωκε σπουδαιοτάτην Ἐγκύκλιον πρὸς τὸν κλῆρον καὶ τὸν λαόν. Ἐν αὐτῇ παραστήσας

τὴν μεγίστην τῆς παιδείας ὠφέλειαν προέτρεψε πάντας νὰ σπεύσωσιν εἰς ὑποστήριξιν αὐτῆς διὰ τῆς ἰδρύσεως καὶ ὑποστηρίξεως Σχολείων, ἐκεῖ ὅπου ταῦτα δὲν ὑπῆρχον, ὅπως μορφωθῆ ἡ νεολαία. Τὸ ἔργον τοῦτο, ὑπέδειξεν ὁ μέγας Πατριάρχης, ἔνδοξον καὶ πολλὴν περιποιῶν πᾶσι τιμὴν ἀνῆκε κατ' ἐξοχὴν τῷ κλήρῳ. Εἶναι δὲ γνωστὸν ὅτι ὁ Πατριάρχης καὶ εἰς τοὺς ἱεροκήρυκας ἀνέθετε τὴν ἐντολὴν νὰ κηρύττωσι πρὸς τὸν λαὸν τὴν ἀνάγκην τῆς ἰδρύσεως Σχολείων(104). Τῷ 1808 ἰδρύθη ἐν Σμύρνῃ παρὰ τὴν Εὐαγγελικὴν Σχολὴν τὸ Φιλολογικὸν Γυμνάσιον ἀνταγωνιζόμενον πρὸς αὐτήν. Ἀλλὰ μετὰ ἔνδεκαετίαν τὸ Γυμνάσιον διελύθη, μετέβη δ' εἰς Κωνσταντινούπολιν ὁ ἐν αὐτῷ διδάξας Κ. Οἰκονόμος. Τοῦτον ὁ Πατριάρχης ἐχρησιμοποίησεν ἐν τῇ ἐκκλησιαστικῇ δράσει ὡς ἱεροκήρυκα μεγαλοφωνότατον.

Κατὰ τὸ ἔτος ἐκεῖνο (1819) ὁ Κ. Κούμας ἐκ τῶν ἐπιφανεστάτων διδασκάλων τοῦ Φιλολογικοῦ Γυμνασίου ὑπέβαλεν εἰς τὸν Πατριάρχην Γρηγόριον μακρὸν ὑπόμνημα περὶ μεταρρυθμίσεως τῆς ἐκπαιδεύσεως, ἐπισυνάψας καὶ πρόγραμμα, καθ' ὃ ἐν πέντε ἔτεσιν οἱ μαθηταὶ τῶν Γυμνασίων ἔδει νὰ διδάσκωνται κατ' ἕκτασιν τὴν φιλοσοφίαν μετὰ τῆς φιλολογίας, τῶν φυσικῶν καὶ μαθηματικῶν καὶ τῆς ἱστορίας. Εἰδικώτερον ἔδει νὰ διδάσκωνται τὴν Ἐκκλησιαστικὴν ἱστορίαν μετὰ μελέτης τῶν συγγραμμάτων τῶν Πατέρων τῆς Ἐκκλησίας, εἰσαγωγῆς καὶ ἐρμηνείας τῆς Ἁγίας Γραφῆς, Κανονικὸν Δίκαιον, Ὁμιλητικὴν καὶ Δογματικὴν Θεολογίαν(105). Μεγάλαι δὲ συζητήσεις διεξήγοντο τότε προεξάρχοντος τοῦ Κοραῆ περὶ τῶν διδακτικῶν μεθόδων, τῶν προγραμμάτων τῶν Σχολῶν καὶ τῆς γλώσσης. Τὰ νέα ὅμως συστήματα καὶ ἰδίως οἱ ἐκ τῆς ἐσπερίας Εὐρώπης ἐπανακάμπτοντες διδάσκαλοι ἀπεπειρῶντο νὰ στηρίξωσι τὴν ἑλληνικὴν παιδείαν ἐπὶ νέων βάσεων, ξένων πρὸς τὸ παρελθὸν τῆς χριστιανικῆς ἑλληνικῆς κοινωνίας. Ἰδέαι πανθεϊστικαὶ καὶ ἀνατρεπτικαὶ τῶν ἀρχῶν τοῦ Χριστιανισμοῦ καὶ τῆς ἠθικῆς ἀπεπειρῶντο νὰ παρεισδύσωσιν εἰς τὰς Ἑλληνικὰς Σχολὰς, ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τῶν ἀρχῶν τοῦ Ρουσῶ καὶ τοῦ Βολταίρου καὶ τῆς Γαλλικῆς καθόλου ἐπαναστάσεως, ἧτις συνεπήγαγε σφοδρὸν κλονισμὸν τῶν πνευμάτων καὶ ἐν τῇ Ἀνατολῇ. Ἡ Ἐκκλησία προσεπάθησε νὰ περιστείλῃ τὸ κακόν, ἠναγκάσθησαν δὲ διαπρεπέστατοι διδάσκαλοι ν' ἀνακαλέσωσι πεπλανημένας αὐτῶν δόξας ἢ νὰ διασκεδάσωσιν ὑποψίας οὐχὶ ἀβασίμους, ὡς ὁ Στέφανος Δούγκας. ἱεροδιάκονος καὶ ὁ ἐν τῇ ἀκμαζούσῃ Σχολῇ τῶν Κυδωνιῶν διδάσκων Βενιαμὴν Λέσβιος ἱερομόναχος(106). Ὁ δὲ Πατριάρχης Γρηγόριος ἐπιστέφωσεν τὴν μεγάλην αὐτοῦ δράσιν ὑπὲρ τῆς ἑλληνικῆς παιδείας καὶ προλαμβάνων

τούς κινδύνους αὐτῆς τῷ 1819, δύο ἔτη πρὸ τοῦ μαρτυρικοῦ αὐτοῦ τέλους, ἐδημοσίευσεν Συνοδικὸν Τόμον «περὶ τῶν ἐλληνομουσειῶν», δι' οὗ προέτρεπε τοὺς Ἕλληνας ν' ἀποφεύγωσι μὲν τὰς πλάνας τῆς ξένης «μωροσοφίας» νὰ ἐπιδίδωνται δὲ συντόμως εἰς τὴν σπουδὴν τῆς ἐλληνικῆς γλώσσης μητρὸς καὶ τροφοῦ τῆς φιλοσοφίας καὶ τῶν ἐπιστημῶν, νὰ μὴ παραμελῶσι τὰ γραμματικά, τὴν λογικὴν καὶ τὴν ρητορικὴν διὰ τῆς σπουδῆς τῶν μαθηματικῶν καὶ ἄλλων μαθημάτων, δι' ὧν ἐγεννᾶτο ἀδιαφορία καὶ ψυχρότης πρὸς τὰς ἐκκλησιαστικὰς διατάξεις καὶ τὴν ἀμώμητον ἡμῶν πίστιν(107).

Ἡ συνετὴ πρόνοια τοῦ Πατριάρχου πρὸς περιφρούρησιν τῆς ὑγιοῦς ἐλληνικῆς παιδείας καὶ τῆς μορφώσεως τοῦ Γένους δὲν ἐπρόφθασεν ν' ἀποδώσῃ τ' ἀγαθὰ αὐτῆς ἀποτελέσματα ἕνεκα τῆς ἐκραγείσης μετὰ μικρὸν ἐπαναστάσεως. Ἄλλ' ἀπὸ ἐτῶν ἤδη ἱκανῶν εἰργάζετο ἐν Κωνσταντινουπόλει τὸ ὑπ' αὐτοῦ ἐπανιδρυθὲν ἐλληνικὸν Τυπογραφεῖον, τὸ ὁποῖον ἐμαρτύρει τὴν ἐπελθοῦσαν παρ' Ἑλλήσι πνευματικὴν ἀνάπτυξιν(108). Τὸ ἐν ταῖς ἡμέραις τῶν Πατριαρχῶν Κυρίλλου Ε', καὶ Σαμουήλ Χαντζερῆ λειτουργήσαν Τυπογραφεῖον ἔπαυσεν ὑφιστάμενον μετὰ τὴν ἔκδοσιν ὀλίγων τινῶν βιβλίων. Ὁ δὲ Πατριάρχης Γρηγόριος ἐζήτησε παρὰ τῆς Ὑψηλῆς Πύλης τὴν ἄδειαν νὰ ἰδρύσῃ Τυπογραφεῖον ἐν Κωνσταντινουπόλει πρὸς ἐκτύπωσιν τῶν ἀναγκαίων βιβλίων ὑπὸ τὴν ἐπίβλεψιν τῆς Ἐκκλησίας. Λαβὼν δὲ τὴν ἄδειαν ἵδρυσεν ὁ Πατριάρχης κατὰ Ἰούνιον τοῦ 1798 τὸ «Πατριαρχικὸν Τυπογραφεῖον» διορίσας πρὸς διοίκησιν αὐτοῦ ἑξαμελῆ Ἐπιτροπείαν. Κατ' ἐπιθυμίαν τοῦ Σουλτάνου Σελήμ Γ'. εἰς τὴν ἐπιτροπείαν ἐκείνην ἀνετέθη καὶ ἡ λογοκρισία τῶν ἐφημερίδων καὶ βιβλίων. Τὸ Τυπογραφεῖον ἐξέδωκεν ἱκανὰ βιβλία, ἀναδιωργανώθη δὲ ὑπὸ τοῦ ἰδρυτοῦ αὐτοῦ κατὰ τὸ 1820 ἐν ταῖς παραμοναῖς τῆς ἐλληνικῆς Ἐπαναστάσεως.

Αὕτη ἐν γενικωτάταις γραμμαῖς ὑπῆρξεν ἡ πνευματικὴ τοῦ Γένους ἡμῶν κατὰ τοὺς μετὰ τὴν ἄλωσιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως χρόνους κίνησις ἢ ἀναφερομένη εἰς τὴν σύστασιν Σχολείων καὶ τὴν ἐλληνικὴν καθόλου παιδείαν. Τὸ ἔργον τῆς Ἐκκλησίας ὑπὲρ αὐτῆς ὑπῆρξεν ἀληθῶς ὑπέρτερον θαυμασμοῦ, ἔργον μοναδικὸν ἐν τῇ ἱστορίᾳ, ὅμοιον τοῦ ὁποίου οὐδεμία ἄλλη Ἐκκλησία ἔχει νὰ ἐπιδείξῃ. Διότι οὐδεὶς ἄλλος λαὸς συνεδέθη τόσον στενῶς μετὰ τῆς Ἐκκλησίας ὅσον ὁ ἐλληνικὸς, ὅθεν ἡ Ἐκκλησία συνεμερίσθη τὰς τύχας αὐτοῦ, τὴν χαρὰν καὶ τὰς θλίψεις του,

τάς εὐτυχεῖς τῶν μεγαλουργιῶν του καὶ τὰς δυστυχεῖς ἡμέρας τῶν ιστορικῶν περιπετειῶν του.

Διὰ τῆς ἑλληνικῆς παιδείας προελήφθη ἡ ἀφομοίωσις τῶν δυο-
λωθέντων Ἑλλήνων πρὸς τοὺς κατακτητάς, δι' αὐτῆς διεσώθησαν ἡ
θρησκεία καὶ αἱ παραδόσεις αὐτῶν, ἡ γλῶσσα καὶ ἡ ἔθνικὴ συνείδησις. Ἡ
δὲ διάσωσις αὕτη ἀποτελεῖ ἐν τῶν θαυμασιωτέρων γεγονότων τῆς
ἑλληνικῆς ἱστορίας, οὗτινος κύριος παράγων ὑπῆρξεν ἡ Ἐκκλησία καὶ ἡ
ὑπ' αὐτῆς ὑποστηριχθεῖσα παιδεία. Βεβαίως οἱ ἔνδοξοι ἥρωες, οἱ διε-
ξαγαγόντες τὸν σκληρὸν καὶ μακρὸν ἀλλ' ἔνδοξον καὶ πολυῦμνητον ὑπὲρ
τῆς ἐλευθερίας ἀγῶνα, οὗτινος τὴν ἐπέτειον σήμερον ἐορτάζομεν, ἦσαν
ἄγευστοι παιδείας, εἶχον ὅμως ἀνατραφῆ ἐν μέσῳ τοῦ ἀπὸ τῆς Ἐκκλη-
σίας καὶ τῆς παιδείας ἀπαυγάζοντος ἀνεσπέρου φωτός, ἐν μέσῳ τῶν
θρησκευτικῶν καὶ ἔθνικῶν παραδόσεων• ἐξ αὐτῶν ἐνεπνέοντο καὶ ὑπ'
αὐτῶν ἐκινουῦντο εἰς τὸν ὑπὲρ πίστεως καὶ πατρίδος ἀγῶνα.

**Τιμὴ καὶ δόξα εἰς τοὺς ἥρωας, εἰς τοὺς ἀοιδίμους Ἐθνάρχας καὶ
τοὺς ὑποστηρικτάς τῆς παιδείας, τιμὴ καὶ δόξα εἰς τοὺς γνωστοὺς καὶ
εἰς τοὺς ἀφανεῖς Διδασκάλους τοῦ Γένους!**

Σημειώσεις.

82. Β. Μυστακίδου, Ἱστορικαὶ εἰδήσεις περὶ Κουρούτζεσμε, Παρ-
νασσός, 11, 1887, σ. 475 ἐξ. Νερουλός, ἐνθ' ἄν σ. 67. Κούμας, ἐνθ' ἄν. 12,
484. Γούδα, Βίοι παράλληλοι, 5, σ. 65. Chassiotis, ἐνθ' ἄν. σ. 33, 44 ἐξ.

83. Χρυσοστόμου Παπαδοπούλου (Ἀρχιεπισκόπου Ἀθηνῶν) Στέ-
φανος Δούγκας, Ἐκκλησιαστικὸς Φάρος, 25, Ἀλεξάνδρεια, 1926, σ. 113-
116. Προσθήκη εἰς τὰ κατὰ Στέφανον Δούγκαν, Αὐτόθι, 26, 1927, σ. 367-
368.

84. Νερουλός, ἐνθ' ἄν. σ. 90-91. Chassiotis, ἐνθ' ἄν. σ. 42. Κ. Κού-
μας, ἐνθ' ἄν. 1Β', 512-513.

85. Μ. Γεδεών, Ἡ πνευματικὴ κίνησις τοῦ Γένους ἡμῶν κατὰ τὰ
πρῶτα τοῦ 19^{ου} αἰῶνος ἔτη, Ἐκκλησ. Ἀλήθεια, 8-9, Τοῦ αὐτοῦ: Γνώσεις χρή-
σιμοι τῆς παρ' ἡμῖν παιδείας, Ἐκκλησ. Ἀλήθεια, 19, σ. 371.

86. Νεοφύτου Δούκα, Εὐτροπίου Ἐπιτομὴ τῆς Ρωμαϊκῆς ἱστορίας,
Ἐν Βιέννῃ, 1807, Προλεγόμενα σ. θ'.

87. A.P. Vretos, Mémoires biographiques sur le comte Jean Capodistrias, Paris, 1837, σ. 26.

88. Έμμανουήλ Ξάνθου, Άπομνημονεύματα περί τῆς Φιλικῆς Ἐταιρείας, Ἀθήναι, 1845, σ. 220 ἔξ. Μ. Γεδεών ν, Ἡ πνευματικὴ κίνησις τοῦ Γένους ἡμῶν κατὰ τὰ πρῶτα ἔτη τοῦ ιθ' αἰῶνος, Ἐκκλησιαστικὴ Ἀλήθεια, 8, σ. 360, 367.

89. Ἄδ. Κοραῆ, Ἑλληνικὴ Βιβλιοθήκη, Γ, σ.η',θ'.

90. Τὸ Καταστατικὸν τῆς Ἐταιρείας, ἐν «Λογίῳ Ἑρμῆ», 1817, σ. 8-13.

91. Κωνσταντίνου Βαρδαλάχου, τοῦ Αἰγυπτίου, Φυσικὴ Πειραματικὴ τῶν νεωτέρων ἐφευρέσεων, Ἐν Βιέννῃ, 1812, σ. ε', ἔξ. Γρηγορίου Παληουρίτου, Ἱερομονάχου, Ἀρχαιολογία ἑλληνικὴ, Ἐν Βενετία, 1815, Προλεγόμενα, σ. 12.

92. Κ. Σάθα, Νεοελληνικὴ Φιλολογία, σ. 697.

93. Περιήγησις ἱστορικὴ καὶ βιογραφία Διονυσίου Πύρρου, σ. 69, 71. Ἐκκλησιαστικὴ Ἀλήθεια, 9, 374. Chassiotis, ἐνθ' ἄν. σ. 56-60. Γ. Φιλαδελφέως, περί τῶν ἀπὸ τοῦ η'. αἰῶνος ἐν Ἀθήναις Σχολείων, Χρυσασλίς, 1866, ἀριθμ. 86, σ. 317 ἔξ. Α.Π. Κεραμέως, Περὶ τοῦ ἐν Ἀθήναις Φροντιστηρίου τοῦ ιη'. αἰῶνος, Ἀρμονία, 1, Ἀθήναι, 1900, σ. 606-612. Χρυσοστόμου Παπαδοπούλου, Ἀρχιεπισκόπου Ἀθηνῶν, Ἡ Ἐκκλησία τῶν Ἀθηνῶν, Ἐν Ἀθήναις, 1928, σ. 76.

94. Λόγιος Ἑρμῆς, Βιέννη, 1816, φύλ. 1-8, 1819, φύλ. 1. Νερουλός, ἐνθ' ἄν. σ. 127. Chassiotis, ἐνθ' ἄν. σ. 23.

95. Ἄδ. Κοραῆ, Προλεγόμενα εἰς Ἴσοκράτην, σ. κδ', σήμ. α', σ. κε'.

96. Δημ. Σ. Μπαλάνου, Ὁ Ἀδαμάντιος Κοραῆς περί Ἐκκλησίας καὶ Κλήρου, σ. 15, 16.

97. Ἄδ. Κοραῆ, Ἐπιστολαί, ἔκδ. Δαμαλᾶ, Γ, 651.

98. Νεοφύτου Βάμβα, Αὐτοβιογραφία, ἐν Ἐστία, 6, Ἀθήναι, 1878, σ. 347-8. Λόγιος Ἑρμῆς, 1813, σ. 676, 1820, σ. 289.

99. Χρυσοστόμου Παπαδοπούλου (Ἀρχιεπισκόπου Ἀθηνῶν) Ἱστορία τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος, 1, σ. 223 ἔξ.

100. Εὐθυμίου Καστόρχη, ἐνθ' ἄν. σ. 21, 24 ἔξ.

101. Μ. Γεδεών, Ἡ πνευματικὴ κίνησις τοῦ Γένους ἡμῶν κατὰ τὰ πρῶτα ἔτη τοῦ ιθ' αἰῶνος, Ἐκκλησιαστικὴ Ἀλήθεια, 8, σ. 299. Ἄδ. Κοραῆ, Ἐπιστολαί, Β, 5, 6. Γ. Ἀγγελόπουλος, ἐνθ' ἄν. Β. 526. Α. Preobragensky, Γρηγόριος Ε'. Πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως (ρωσιστί) Καζὰν 1906, σ. 102 ἔξ. Γ. Κανδηλώρου, Γρηγόριος Ε', Ἐν Ἀθήναις 1921, σ. 111 ἔξ.

102. Ι. Σακκελίωνος, Τοῦ ἀοιδίου Πατριάρχου Γρηγορίου Ε', ἐπιστολή ἀνέκδοτος, Παρνασσός, 10, 1886, σ. 371-374.

103. Miklosich et Müller, Acta Patriarchatus Constantinopolitani VI, 372-374. Μ. Μαλανδράκη, Ἡ Πατριάς Σχολή, σ. 24 ἐξ.

104. Λόγιος Ἑρμῆς, ἔτ. 1819, σ. 113-117. Γ. Ἀγγελόπουλος, ἔνθ' ἀν. Β, 141, 145. Ζ. Μάθα, ἔνθ' ἀν. 330. 1. Mansi, Sacrorum Consiliorum nova et amplissima collectio, t. XL σ. 43, Κ. Οἰκονόμου, Δύο γράμματα τοῦ Πατριάρχου Γρηγορίου Ε'. Ἀθήνησι, 1867, σ. 78. Ι. Socolon, ἔνθ. ἀν. σ. 478, 479.

105. Λόγιος Ἑρμῆς, ἔτ. 1819, σ. 730-748. Πρβλ. Ἐκκλησ. Ἀλήθεια, 9, σ. 372-373.

106. Κ. Οἰκονόμου, Τὰ σωζόμενα φιλολογικά, Ἀθήνησι, 1871, Α, 435-437. Μ. Γεδεών, Ἐκκλησία καὶ ἐπιστήμη κατὰ τὸν 10^ο αἰῶνα, Ἐκκλησιαστικὴ Ἀλήθεια, 8, σ. 297-298.

107. Ὁ «Τόμος» ἐδημοσιεύθη τὸ πρῶτον ἐν τῇ ὑπὸ τοῦ Ἀθανασίου Σταγειρίτου ἐν Βιέννῃ ἐκδεδομένη ἐφημερίδι Καλλιόπη, ἔτ. 1819, σ. 217 ἐξ. Πρβλ. Μέλισσα, ἐφημερίς ἐλληνικὴ ἐν Παρισίοις 1820, σ. 219-229. Μ. Γεδεών, ἔνθ' ἀν. σ. 300. Α. Preobragensky ἔνθ' ἀν. σ. 132 ἐξ. Ι. Socolon, ἔνθ' ἀν. σ. 492-494. Τ. Κανδηλώρου, ἔνθ' ἀν. σ. 142.

108. Σπ. Λάμπρου, Ἱστορικὴ πραγματεία περὶ τῆς ἀρχῆς καὶ προόδου τῆς τυπογραφίας ἐν Ἑλλάδι μέχρι τοῦ ἔτους 1821, Χρυσάλλις, 4, 1866, 597. Γ. Ἀγγελόπουλος, ἔνθ' ἀν. Α, 174-179. Β, 499-500. Ἐκκλησιαστικὴ Ἀλήθεια, 20, 1900, σ. 108, 145-148. Ι. Socolon, ἔνθ' ἀν. σ. 481, 489. Α. Preobragensky, ἔνθ' ἀν. σ. 147, 148. Κ. Σάθα, Νεοελληνικὴ Φιλολογία, σ. 623. Τοῦ Τυπογραφείου ἐπεμελήθη καὶ ὁ Πατριάρχης Κύριλλος στ'., Ἐκκλησιαστικὴ Ἀλήθεια, 20, 1900, σ. 145-148, σώζεται δὲ ἀνέκδοτος ἐπιστολὴ τοῦ Μητροπολίτου Τορνόβου Ἰλαρίωνος πρὸς τὸν Κωνσταντινουπόλεως Πατριάρχην Ἀνθιμον, ἐν Κώδ. 1341 τῆς Ἐθνικῆς Βιβλιοθήκης Ἀθηνῶν, περιέχουσα πολλὰς λεπτομερείας περὶ τοῦ Τυπογραφείου, ἐν ᾧ εἶχεν ἐργασθῆ ὁ Ἰλαρίων.

**Ἀπὸ «Το Εἰκοσιένα» Πανηγυρικοὶ Λόγοι Ἀκαδημαϊκῶν, ἐκδ.
Ἀκαδημία Ἀθηνῶν, Ἰδρυμα Κώστα καὶ Ἑλένης Οὐράνη, Ἀθήναι 1977.**